

Växter

I HÄLSINGLAND OCH GÄSTRIKLAND

Nr 1 2015 Årg. 33

Växter i Hälsingland och Gästrikland (VÄX) ges ut av Gävleborgs Botaniska Sällskap (GÄBS), lokalförening av Svenska Botaniska Föreningen (SBF). VÄX kommer ut med ett vårnummer, ett sommarnummer och två höstnummer.

Du blir medlem i GÄBS och erhåller VÄX genom att betala in årsavgiften på GÄBS plusgirokonto 57 58 11 - 5. Årsavgiften är 150 kr. I denna avgift ingår medlemskap i SBF.

För familjemedlemskap är årsavgiften 25 kr (inkluderar ej VÄX).

SBF:s årsavgift är 340 kr, inkluderande prenumeration på SBT. Plusgiro 48 79 11-0.

Adressändringar och medlemsregistrering; Birgitta Wannberg Skindravägen 15, 822 91 Alfsta. 0271/100 51. birgitta@particleoptics.se

Önskemål och bidrag i alla former för kommande VÄX mottages tacksamt av redaktionen:

Tomas Troschke, Bygränsvägen 10H, 806 49 Gävle, 026/16 62 78, tomas.troschke@telia.com

Anders Delin, Kulgatan 40, 811 71 Järbo, 0290/700 87, anders.delin@naturskyddsforeningen.se

GÄBS styrelse 2014

Ordförande.	Anders Delin	adress enligt ovan		
Vice ordf.	Maj Johansson	Bäckan 682	820 46 Ramsjö	0651/930 21
Sekreterare	Björn Wannberg	Skindravägen 15	822 91 Alfsta	0271/100 51
Kassör	Birgitta Wannberg	Skindravägen 15	822 91 Alfsta	0271/100 51
Ledamot	Ann-Christin Jäderholm	Grönviken	820 76 Jättendal	0652/161 81
	Magnus Bergström	Södertorp 9236	762 91 Rimbo	070/209 42 00
	Stefan Olander	Söderomsjön 340	828 95 Viksjöfors	070/569 26 90
	Alf Pallin	Tygsta 645	826 95 Trönödal	

Suppleant Ove Lennström Brunnsgratan 59D 802 52 Gävle 026/62 34 75

Suppleant Ingegerd Lättman 3:e Tvärgatan 24C 802 84 Gävle

Valberedning: Inga-Greta Andersson (sammankallande). 026-27 38 02

andersson.ingagreta@gmail.com Magnus Andersson. 0650-548988 magnus.andersson@foran.se

och Berit Berglund. 026-514278 bemitma@gmail.com

GÄBS bildades i Gävle den 7 februari 1982. Sällskapets syften är:

1. Att sammanföra människor, som är intresserade av botanik i allmänhet eller någon av botanikens många specialgrenar, och verka för spridandet av kunskaper inom dessa områden.
2. Att utforska floran i Gävleborgs län.
3. Att verka för skydd och vård av hotade växter och växtsamhällen i länet.

I Hälsingland bedrivs projektet "Hälsinglands flora" med Anders Delin som ledare och Ann-Christin Jäderholm som rapportmottagare för hotade arter. I Gästrikland pågår projektet "Gästriklands flora" med Peter Ståhl som ledare och Ove Lennström som rapportmottagare för hotade arter.

GÄBS har 249 medlemmar och 18 familjemedlemmar (2014).

GÄBS hemsidesadress är: <http://www.sbf.c.se/GABS/>

Webmaster är Magnus Bergström, snjuftjutis@gmail.com

Omslagsbild: Barrskogsfagerspindling, *Cortinarius piceae*. Foto: Tommy Pettersson

Förord

Anders Delin 2014

Olov Oskar Skyttner, författaren till nedanstående skrift, föddes 14 jan. 1883 och dog 29 mars 1972. Han var småbrukare i Svedja i Färila, Hälsingland. Hans far (omnämnd i texten) var Olof Larsson Skyttner, född 15 nov. 1838, död 6 mars 1914, bysmed i Hovra, Färila.

Skriften ger en detaljerad och levande skildring av hur det gick till när urskogen (författarens eget ord) i området avverkades. Författarens far var delaktig, och har berättat om händelser under ”invasionen”, vilket ger en autentisk prägel åt beskrivningen. Skrälldalen ligger i Färila församling, söder om sjön Ängratörn, vid RT90 6862 1479, men avverkningsområdet omfattade även tre kvadratmil öster, söder och väster därom.

Skildringen är intressant i dag på grund av vissa detaljer angående urskogens struktur, t.ex. en tall med ca 1,7 m diameter, och angående skogsnäringsens framväxt och hänsynslösa utnyttjande av natur och folk.

Invasionen i SKRÄLLDALEN på 1850-talet

Olov Oskar Skyttner

Först tryckt vid Ljusdals Tidnings Tryckeri 1957

I början av bolagsväldets och skogsindustriens uppkomst för etthundra år sedan förekom en slags folkvandring som påminde om guldruschen till Klondyke, även om den var av mindre omfattning.

Det var då som bl.a. den stora skogstrakten Skrälldalen avverkades med hjälp av folk från hela landet, särskilt från Värmland och Dalarna. Det var en avverkningskampanj – en av de första i stor omfattning – som försiggick under genombrottsidens primitiva förhållanden.

Efteråt har ofta berättats om denna folk-rörelse och avsikten med denna skildring är att uppliva minnet därav. Ty denna stordrivning var förebildlig för många efterföljande och den hörde till dem som öppnade ögonen för att skogen var en svensk guldgruva. Genom trävarurörelsen och exporten uppstod ett förut oanat naturkapital.

Om skogens realvärde första tiden låg ganska nära botten så var dock dess betydelse som arbetsobjekt i dåtiden en mycket stor tillgång.

Under en tid då jordbruket var den hart när enda livsbetingelsen för

svenska folket betydde det en fullständig omvälvning i tillvaron att skogen började drivas och bli en inkomstkälla. Man hade förut endast tillmätt den husbehovsvärde, för husbyggen och som bränsle. Åtminstone för oss som lever i eftervärldskrigens standard med många och jämförelsevis stora inkomstmöjligheter förefaller det nära nog ofattbart att folket kunde existera på det särskilt här i Norrland dåliga jordbruket, då järnbruken i kustsocknarna var för avlägsna för att man skulle kunna leverera träkol dit från den egentliga storskogen. I denna strävsamt ensidiga miljö betydde den nya förvärvskällan oerhört mycket. Man hade aldrig kunnat tänka sig att skogen skulle bli en värdefull produkt för bearbetning och avsalu.

Köplystna herrar dök upp, men i början köpte de endast torra furor, s.k. torrakar, till rätt låga priser. Från denna första tid kan ett exempel anföras för belysande av förtjänstmöjligheterna. Ett av de första bolag som började köpa skog efter Ljusne älv var Diksons bolag. Artikelförfattarens fader och hans granne, som hade häst, högg och körde torrtimmer för ifrågavarande bolag i närheten av hemmanet. Detta timmer var nog endast grova stockar och eftersom det då för tiden endast fanns "stylkälkar" med smal lastbredd var det vanligast att man tog bara en stock per lass och körde tre vändor om dagen. För huggning och körning betalades "en banco" per stock. Förtjäns-ten blev alltså 4:50 kr om dagen, att delas mellan de två körarna. Nu förefaller inte den dagsinkomsten så storartad, men då tyckte man att det var en mycket god inkomst, enligt vad far berättade. Symp-

tomen på den guldfeber som sedermera skulle drabba skogens folk började också göra sig gällande.

Ett annat exempel på den tidens förtjänstläge må anföras. En bonde hade fått i uppdrag att frakta två grova bjälkar den 9 mil långa vägen till Hudiksvalls lastkaj. Han måste "spanna" en bjälke i sänder med två hästar och det tog två dagar att få ut de stora klamparna ur skogen, en sträcka på bara en halv mil! Resan till Hudiksvall gjordes sedan på fyra dagar, varvid en dotter till bonden fick köra den ena hästen. I forlön fick han inte mer än vad som räckte till ett fyller, d.v.s. en fjärding färsk strömming och en liten kage snus...

Flera trävarubolag uppstod, som anlade sågverk för förädling och efterhand kom så exporten igång. I Ljusnan började man bygga det första sågverket 1850, det var Vilh. H. Kempe som var företagare och detta sågverksbygge blev upptakten till flottningen i älven. Samtidigt blev det aktuellt med delning av den samfällda skogen och föranledde det skifte, som fullföljdes efter den s.k. avvittringen år 1855. Men många långtidskontrakt hade då redan skrivits (s.k. femtioårshandel) och det kan vara intressant att ta del av hur ett sådant kontrakt formulerades, varför en avskrift återges här med bibehållande av originalet stavning och skrivsätt:

"Undertecknade hemmansegare i upplåter och försäljer härmedelst till och kommande innehafvare af hans rätt våra hemmans tillhöriga andelar i sockens södra skifteslags odelade utskog att köparen må äga utan vårt hörande låta detta kontrakt i våra hem-

man intecknas.” [Större delen av kontraktets text har utelämnats. AD 2014]

Skatt och utlagor på den förut värdelösa skogsmarken var betungande och då de framsynta bolagsherrarna kom och ville köpa accepterades gärna deras anbud även om det bara var fråga om en spottstyver. Men det var inte underligt att säljarna kände sig dragna vid näsan när de under den långa kontraktstiden lade märke till hur trävaruvärdet ökade. Även den underliga klausulen som tillstodde köparen att gratis ta undermålig skog till byggande av kojor, dammar, flottningsrännor o. dyl. föranledde tvister. Försök gjordes även att få tvetydiga kontrakt ogiltiga eller ändrade. Men de blev i och med drivningarnas början ett eldorado för oförvägna timmerkörare. Först som sist kan det sägas att timmerkörarna i Skrälldalsbergen inte fick höra till den sort varav det går tretton på dussinet. Utkörningen av urskogstimret krävde vana och oförvägenhet. Kanske den enda möjlighet att komma fram som fanns bestod i att göra en väg över en skreva i berget där det blev nödvändigt att öka farten för att klara en bits körning i luften eller kanske över en sten som måste överbyggas på det mest finurliga sätt för att bli passabel... . Vid Gråtavägen fanns det praktiskt taget ingenting att hamna i på vänster sida om lasset och hästen ifall det gick galet.

På 1860-talet - då nödår inträffade med påföljd att bark måste blandas i brödet - var folket så i beroendeställning av trävarurörelsen att man inte utan berättigande talade om bolagsväldet. De lösa arbetare som bolagen använde sig av betecknades en tid rentav som livegna och det heller inte alldeles utan orsak. Även den jordbrukande befolkningen var i stort sett beroende av det inkomstbringande skogsarbetet och man kunde tidvis notera en veritabel massflykt till avverkningsplatserna. Invasionen i Skrälldalen, som i ett följande avsnitt skall utförligare omnämnas, var en sådan massflykt. Det var en förvärvs-

men också äventyrsfeber som grep folket, av vilka de flesta varit bundna vid jorden sedan generationer tillbaka. Det var förra seklets mest betydande urskogsavverkning som orsakade denna folkvandring.

- Va möck timmer tro du det blir i detta Skrälldalsberg?
- Jo de blir nock en hunner å tusen.
- Nä men hör du Mats, där to du int te för möe, de va nog för litt'na.

Såna anrop blandade med brak och slammer och en symfoni av skakelbimor (klockor) i alla tonarter ekade och skrällde där ner i Dalen, som den tidigare gemenligen kallades i orten. Den blev i och med drivningarnas början ett eldorado för oförvägna timmerkörare. Först som sist kan det sägas att timmerkörarna i Skrälldalsbergen inte fick höra till den sort varav det går tretton på dussinet. Utkörningen av urskogstimret krävde vana och oförvägenhet. Kanske den enda möjlighet att komma fram som fanns bestod i att göra en väg över en skreva i berget där det blev nödvändigt att öka farten för att klara en bits körning i luften eller kanske över en sten som måste överbyggas på det mest finurliga sätt för att bli passabel... . Vid Gråtavägen fanns det praktiskt taget ingenting att hamna i på vänster sida om lasset och hästen ifall det gick galet.

Trävarurörelsen hade hunnit ur barnskorna och de första stapplande stegen var tidigare tagna längre ner i landet, särskilt i Värmland. Därför deltog nu en massa värmlänningar i invasionen av Skrälldalen och det hette att de ”skulle lära hälsingarna köra timmer”. Då nedskrivaren av dessa rader för några år se-

dan besökte östra Värmland blev jag tillfrågad om min hemort och jag svarade då att den låg i närheten av Skrälldalen. - Jaså i Hälsingland sade man i korus. Även sentida värmlänningar ser ut att ha Skrälldalen och de stordrivningar som förekom där i gott minne.

Rena vildmarken.

Skrälldalen, som är en avgrening i sydost från Änggråns dalgång, har den 5000 m långa sjön Törnet (smalt inklämd mellan höga berg) som port och där bortom vidtar vildmarken, som vid tiden för invasionen inte kunde nås med häst. Från sjön fortsätter dalbotten i en långsträckt myr vid vars slut en höjning långsamt breddar sänkan och lyfter den till en plåt i höjd med de omgivande bergen. Dalen företedde den tid vi i denna berättelse rör oss en otillgänglig och vild markformation, inramad av nipor, dystra skrevor och stup, höga bergstoppar och utsprång i skiftande konturer. Den som färdades uppför dalen och snart trodde sig vara uppe på höjdplatån såg att han undan för undan bedrog sig, ty alltid vidtog nya och högre berg bakom de första. Där var de mäktiga toppar som kallades Gammel-Kari, Snasarna o.s.v., en försmak av den fjällregion som vidtar norr därom. Från denna oländiga trakt skulle urskogen hämtas och avverksarna fick ta sig fram bland bråte av vindfäll, murkna lågor och jätteträd. Timmervägarna fick rykte som de svåraste som någonsin förekommit och dödsolyckor var inte ovanliga. Den tiden hade man ju inte våra dagars utrustning för skogskampanjen och både folk och djur slet ont i morasen. I våra

dagar brummar motorsågar och andra maskinella redskap på skiftena under drivningssäsongen och traktorn har i många fall avlöst den lilla svenska hästen eller nordfjordingen, som säkert på den tiden var lämpligare att lita sig till.

Väldiga områden

Avverkningstrakten, omfattande många vallrutor med en sammanlagd areal av 1,5 gånger 2 mil, var i sin helhet bolagsägd då de stora uttagen där började på 70-talet. Flottled byggdes sedan i Änggråns med intag från sjön Törnet och därmed låg denna skog inom lämpligt räckhåll för den stigande hungern efter trä. Förarbetena och mindre avverkningar hade lockat dit folk från hela landet, förutom värmlänningar kom även stora kontingenter dalkarlar, och när den stora avverkningen sattes igång hade Dalen befolkats till och med bofasta familjer. Flera av de lösa arbetarna var årsanställda ackordstagare under bolagen för koj- och vägbyggnader samt huggningar m.m. Många av dessa blev boende i byarna omkring men fyra, varav två värmlänningar, fick virke gratis av bolagen för att bygga bostäder. De tog sina hustrur från omgivningarna och odlade på lediga kvällar potatisland och "koföda" eftersom det blev besvärligt att hämta mjölk från den en halv mil avlägsna byn Tjärnvallen. Men det blev bara små tegar mellan backarna i Dalens nedre del som kunde odlas och det mesta av kofödan fick därför tas från myrarna eller köpas.

De första som byggde i Dalen var Morsk och Nordlund, båda från orten. De hade börjat arbeta i skogen redan på 1852 och på 64 byggde Morsk sin gård

nere vid Törnet i myrkanten och Nordlund slog sig till 1 km längre upp i dalen, där marken var lämplig för odling. På 1870-talet kom Skoglund och Pettersson från Värmland och då byggde Skoglund i närheten av Morsks gård och Pettersson intill Nordlunds.

Avverkningarna och folkvandringen ökade nu för varje år. Första tiden var det mest dalkarlar i sida, långulliga fårskinnspälsar. Kulmen nåddes 1867-77 då den s.k. Gebbarskogen på längsta väglängden togs ut. Inte mindre än 286 hästar var i rörelse i skogen. Hur mycket manskap som svängde yxor och körde hästarna kan ej exakt fastslås, men det uppskattades på den tiden till tusentalet, vilket inte låter orimligt eftersom det den tiden var normalt med fyra man per häst. Den tidigare otillgängliga men rofyllda urskogen förvandlades nu till en veritabel häxkittel. T.o.m. från Norge och Finland kom skogshuggare och både tungomål och sedvänjor skiftade starkt. De samlades i mer eller mindre sämja i de trånga jordkojorna där de skulle få rum för att laga sin mat kring den då obligatoriska eldpallen. Småträtor och osämja ordnade man i regel med knytnävarna ”per extra kontant”.

Denna massavverkning fick givetvis inflytande på alla skikt och näringar. Även handel, småindustri och jordbruk hade nytta av de ökade inkomsterna, men givetvis hamnade det mesta i fickorna på dem som varit framsynta och haft näsa för vad som komma skulle.

Dråpliga episoder.

Det ligger kanske nära till hands att undra var en sådan massa människor, som del-

tog i den stora avverkningen i Skrälldalen (den började på 1860-talet och nådde sin höjdpunkt 1877 på Sillraskogen) härbärgerades. Det var i en mängd i all hast ihoprafsade primitiva jordkojor och skjul, som växte upp i berg och backar. De fick betydelsefulla benämningar såsom Långholmen, Plåga, Pannkakusmedja, Lustigkulle, Storkojan o.s.v. Trängseln var stor och anpassningen blev därefter. Ett exempel på vilken fördragsamhet och tolerans som förekom vid denna storavverkning har berättats att det en dag blev ”packning” på den största basvägen, där omkörning var omöjlig. Nära tvåhundra hästar fick stå i kö så att en vända tog hela dagen i stället för att man i vanliga fall gjorde två eller tre vändor per dag.

Dråpliga episoder har berättats från denna storhetstid. I en lång och stark lutning måste ”grusaren” och väglagaren Pineur löpa för livet undan ett timmerlass. Han strödde grus för allt han var värd i syfte att hästen skulle lyckas hejda det påträngande lasset, men lutningen var för brant och det var bara att hålla undan tills Pineur kom till ett ställe där snövallen på sidan av vägen var sådan att han trodde sig våga ett försök att undkomma den vägen. Han dök mycket riktigt utför slänten, men for på huvudet rakt igenom en materialbod. Som en sista avskedshälsning av timmerlassets bakända hade grusaren fått en släng som gav extra fart åt avhoppet. Undra på om han var ganska omtöcknad när han linkande återvändande från eskapaden. Han hade klarat sig utan allvarligare men och lika väl hade det gått för häst och körkarl den gången.

3-alnarssåg räckte inte till!

Det berättas att i urskogen vid Skrälldalen fanns träd så grova att den vanliga tre alnar långa stocksågen inte räckte till. Man måste beställa extrasågar om tio fot (d.v.s. 3 meter) från Amerika för att jätterna skulle kunna fällas. Det var livligt i skogarna året runt inte minst tack vare den omständigheten att skogskörarna, särskilt värmlänningarna, brukade släppa sina hästar på skogsbete om somrarna i väntan på att kampanjen skulle börja till hösten igen. När den urgamla skogen från Gebbarn och Habovallen började tryta i slutet av 1870- och början av 1880-talet minskade arbetet år från år och flottningen på somrarna blev mindre och mindre. Många av deltagarna i skogskampanjen drog sig då ut i bygderna runt omkring för att söka arbete vid nya drivningar. Många slog sig ner för gott och åtminstone i Kårböle var det ett tiotal av ”invasionsstyrkan” som stannade till döddagar. Bland dem var Dal-Olle, Stor-Jan, Methander, Ol-Jonsa, Ol-Håkan m.fl.

Kransågaren Kijsta från Kijstaåsen i Norge, som redan på 1850-talet kommit till Hälsingland, bodde år 1865 i en jordkoja vid Törnets nordvästra ände vid fåbodvallen Sillra. Där sågade han virke och byggde en stor kasern med bakugn. Förut fanns bara en stor cirkelrund järnhäll att lägga på tre stenar med eld under vid bakningen. Bolagsledningen hade ditskaffat denna häll, vilken vanligtvis användes utomhus. Denna Kijstas son, nu 88-åriga Jonas Sundin i Hovra, berättar att det 1865 rasade en svår smittkoppepidemi med dödsfall även i Skrälldalens omgivning. Gratis utdelades en halv kanna kyrkvin till de behövande från Kårböle kyrka.

Tjärnvallsbo gick i eget giller.

På 60-talet inträffade en tragisk händelse. Innan urskogen togs var Skrälldalen ett tillhåll för björn och älg och annat vilt. Vid jakt användes giller och s.k. älgdrag. Ett sådant ”drag” hade Isak Stener i Tjärnvallen gillrat vid foten av berget Gammel-Kari. Genom oförsiktighet rådde han emellertid själv gå direkt i draget och fick sätta livet till.

Enligt Sundin var det största av Dalens träd en tall som han tillsammans med två andra karlar försökte ta omkring. Men deras ”tre famnar” räckte inte så långt att fingerspetsarna nådde ihop. Det trädet blev kvarlämnat i många år såsom otänkbart att forsla från platsen, till dess skogvaktare Haglund år 1890 lät fälla det. Av rotstocken tillverkades tunna skivor, som delades ut i bygden, och det körbara timret – varifrån ”Skrälldalens grövsta stock” kördes ner till bygden av Jonas Björk från Björsjö.

Omkring sekelskiftet hade avverkningarna minskat så att det blev rent besvärligt för de i dalen boende att försörja sig och man hade kännning av isoleringen eftersom inga vägar fanns. Närmaste handelsbod var över en mil avlägsen. Från den tiden berättar Sven Nordlund i Ängra, son till gamle skogvaktare Nordlund, att skrälldalingarna sommartid fick leva på jakt och fiske. Familjerna hade gemensamt byggt en gråstensbakugn i Nordlunds gård och när brödförrådet - som alltid delades gemensamt - var slut fick den som stod på tur gå med en ryggbörd av fångst från skog eller sjö den långa vägen ner till bygden och där i någon by byta till sig en säck korn. Sedan fick han bära den

till en kvarn för malning, varefter han kunde gå hem med det begärliga mjölet. Nästa dag bakade kvinnorna och brödet delades gemensamt och smakade gott så länge det räckte. När det var slut fick man göra om proceduren.

Siste pionjären dog 1917.

Skrälldalens bebyggare är nu för länge sedan ur tiden. Skoglund dog i Härjedalen, dit han flyttat, år 1894, Morsk gick hädan några år senare och Pettersson emigrerade till Amerika, dit hans barn tidigare rest. Även den sistnämnde har nu gått till sina fäder. Skogvaktare Nordlund var den siste av veteranerna från storhetstiden och han blev sin dal trogen ända in i det sista. Han avled år 1917.

Nu är allting som förvandlat i Dalen. Till och med markformationerna har i vissa avseenden ändrats. Den nya tidens grävsropa har trängt ner till dalbotten och åstadkommit en nästan autostradaliknande bilväg. Den forna storskogen har ersatts av en ganska vanlig skog och björn och älg har dragit sig upp till höjderna, varken tragiken eller idyllen är vad den fordom var.

Men många trovärdiga personer berättar att "skrånet" från urskogarnas huldror under storhetstiden vid sällsynta tillfällen ger eko och skraller i Dalen än i dag ...

Efterord

Berit Larsson, Söderhamn, är dotter till Olov Oskar Skyttner. Efter att hon har läst denna text påpekar hon att en del ord är egendomliga. Dels är det citaten från dem som arbetade med avverkningen. Hon påpekar att det knappast är Färiladialekt i "Va möck timmer tro du det blir i detta Skrälldalsberg?", knappast i de andra två heller. Hon tycker också att "skrånet" som står i sista stycket borde vara *skränet*.

Min avskrift stämmer på dessa punkter med originalet. Beträffande "skrånet" kan man ju påpeka att å och ä ligger nära varandra på ett tangentbord.

Berit Larsson och två andra nära anhöriga har sagt att de tycker det är positivt att O.O. Skyttners skrift åter publiceras.

Anders Delin

Förord

Anders Delin dec. 2014

Nedanstående manus publicerades i nummer 1/1991 av VÄX, efter att jag hade inventerat kärlväxter i området 1990. Områdets ytterst korta kulturhistoria beskrevs i Olov Oskar Skyttners skrift "Invasionen i Skrälldalen på 1850-talet" från 1957, som vi publicerar i detta nummer av VÄX. Mina observationer och funderingar 1990 har blivit aktuella under skrivandet av kapitlet om kulturmark i Hälsinglands kärlväxtflora. Om en mer exakt klarläggning av de nämnda arternas invandringshistoria

överbudet vore möjlig kunde förmodligen arkeologiska undersökningar vara en väg, men de skulle antagligen behöva vara omfattande. Tills vidare kan bedömningarna i min artikel från 1991, grundade på skönjbara spår från de senaste två seklerna, vara till någon ledning. Jag har efter 1991 inte gjort några observationer som väsentligt ändrar min uppfattning om de nämnda arternas roller i den hälsingska vegetationen.

Invasionen i Skrälldalen 1850 – 1870. Kulturpåverkan i vildmarken, tolkad i dagens vegetation

Anders Delin 1991

Hälsingland är ett landskap där vegetationen på mycket stora ytor har en prägel av ursprunglighet. Visserligen har mycket fler människor bott och verkat i skogen i gångna tider än nu, men kolonisationen var gles och inte så långvarig som i Svealand och Götaland, och införseln av kulturbundna växtarter nådde aldrig ut i varje vrå av skogs- och myrlandskapet. Genom att ständigt försöka ”läsa” vegetationen parallellt med den kulturhistoriska information, som ges av litteraturen, av spår i terrängen eller av kartor, har jag efter många års inventerande i Hälsinglands skogsland bildat mig en uppfattning om vad som är ursprungligt och vad som är infört av människan och hennes djur.

För många arter är det mycket lätt att avgöra om den är spontan eller införd. Vem betvivlar t.ex. att fjällnejlika *Viscaria alpina* på sina sluttande berghällar är spontan? Vem kan å andra sidan tro annat än att rödnarven *Spergularia ru-*

bra är införd, helt bunden till grusvägar som den är. Många andra arter är svårare att placera i den ena eller andra kategorin, t.ex. brunört *Prunella vulgaris* och gökblomster *Lychnis flos-cuculii*, som jag tror är spontana, eller skogsklöver *Trifolium medium* och brunklöver *T. spadiceum*, som ger intryck av att vara införda.

I området kring södra delen av Ängaratörn och Skrälldalen i Färila, som jag just har inventerat, är stråken av kulturinflytande glesa och tunna och därför särskilt lätta att urskilja. Inom den 25 kvadratkilometer stora rutan i rikets nät 16F2f (Kommentar år 2014: i systemet RT90 är centrum vid 68624 14774) finns för närvarande ingen permanent bosättning och har aldrig funnits något större bosättning eller någon fäbodvall. Området invaderades under 1800-tallets andra halva av huggare och körare i tjänst hos träpatroner med deras jägmästare och förmän (Skyttner 1957).

Kartan visar med orange färg gränsen för rutan 16F2f, som jag inventerade, och lite av dess omgivning. Rutan är 5 x 5 km stor. På den tiden fanns bara den östra av de bägge vägar som nu löper längs efter Skrälldalen. Den västra vägen med förgreningar har tillkommit, liksom vägen mellan Godberget och Degerkölsnosen, den till Mosskölen, den norr om Mittelbomyran och flera andra.

Fyra huggarfamiljer bosatte sig där permanent, först Morsk år 1864 och inom tio år de tre andra. Vid sina gårdar odlade de potatis och "koföda". Odlingen upphörde dock när urskogen var avverkad, kring år 1900. Den siste bofaste var skogvaktare Nordlund, som bodde där till sin död 1917. Förutom av områdets avlägsna läge, långt från Färlas centrala jordbruksbygd, förklaras dess lätta och flyktiga kulturpåverkan även av jordlagrens grovblockighet och bristen på finkorniga jordar och på basiska mineral. Här kan man alltså hoppa fram

kilometer efter kilometer från block till block eller underlätta sin framfart genom att gå i myrkanten. Det är ont om mulljordar och mullkrävande växter.

Här ska jag redovisa några av de turer jag gick i området och hur jag tolkade vegetationen där.

Ängströns södra strand, en sandstrand där jag sov i mitt tält om natten, är exponerad för detta nästan halvmillånga vattens vågor och is. Det är en klarvattensjö med sex storlommar oftast inom synhåll, en storskrakkull ibland på fisketur på grundvattnet och sädesärlor på driften av vass *Phragmites australis*, hårslinga *Myriophyllum alterniflorum* och gäddnate *Potamogeton natans*. Vegetationen på hydrolitoralen var mycket artfattig, med bara lite strandranunkel *Ranunculus reptans* och något mer notblomster *Lobelia dortmanna*. På de vertikala ytorna av vågeroderad torv just ovan strandlinjen växer den typiska associationen av dvärglumner *Selaginella selaginoides*, tätört *Pinguicula vulgaris* och slätterblomma *Parnassia palustris*. Torven bildas av blåtåtel *Molinia caerulea* med inslag av rödven *Agrostis capillaris*, brunven *A. canina* och stagg *Nardus stricta*. Däri rotar sig blodrot *Potentilla erecta*, mossviol *Viola epipsila* och kärrviol *V. palustris*, strätta *Angelica sylvestris*, ljung *Calluna vulgaris*, odon *Vaccinium uliginosum*, lingon *V. vitis-idaea*, ängsvädd *Succisa pratensis*, några fibblearter *Hieracium*, gullris *Solidago virgaurea* och hundstarr *Carex nigra*. Som representanter för de större vattnens strandvegetation fanns en planta strandgyllen *Barbarea stricta* och en planta krypven *Agrostis stolonifera*.

Kulturelement saknades, om vi räknar brunörten till de spontana arterna och likaså staggen *Nardus stricta*, se mera om den nedan.

Sågbäcken störtar ner mellan stora block och över delvis vertikala hållar från höjden öster om sjön. Några gamla stockar, detaljer i någon damm- eller rännkonstruktion, var allt som visade dess tidigare utnyttjande. En ganska artrik strandvegetation klängde på och mellan block och hållar och på avsnitt av strandbrinkar av morän. Av typiska bäckstrandsväxter fanns här hägg *Prunus padus*, tibast *Daphne mezereum*, lundelm *Elymus caninus* och knaggelstarr *Carex flava* samt en buske av kanelros *Rosa majalis*. Hit hör nog också den speciella typ av maskros *Taraxacum*, som ger intryck av att vara verkligt spontan på bäckstränder och på stigar i fuktig skogsmark, mest i NV Hälsingland. Den har få och små tänder på bladen och blommor sällan. Något namn har den ännu inte fått av någon sakkunnig. Inga kulturmarksväxter dök upp längs den halva kilometer där jag balanserade fram i och vid sidan av bäcken. Undantaget skulle möjligen kunna vara den planta av blekstarr *Carex pallescens* jag fann, en starr som i allmänhet är koncentrerad till kulturmarker, men som kanske kan vara spontan på bäckstränder. Däremot fanns åtskilliga spontana arter, som ofta ingår i ängsvegetationen, och alltså där är kulturgynnade: dvärglummer, slåtterblomma, tätört, liten blåklocka *Campanula rotundifolia*, kattfot *Antennaria dioica*, styvfibbla *Hieracium* sect. *tridentata*, flockfibbla *H. umbellata*, hagfibbla *H. sect. vulgata*

och rödven *Agrostis capillaris*. I den aktuella, ytterst svårgångna miljön har de dock aldrig kunnat ha någon nämnvärd kontakt med odling, folk eller husdjur, utan de står där därför att de där finner ljus, som de får för lite av i omgivande skogsland och slipper konkurrens även i andra avseenden.

På höjden öster om sjön var det svårt att ens finna stagg, som annars troget brukar utstaka gamla basvägars och stigars träckning. En fläck av fuktigare och troligen mullrikare mark med ängsliknande vegetation kom jag dock på, och där stod indikatorerna på lågörtgranskog smultron *Fragaria vesca*, harsyra *Oxalis acetosella*, midsommarblomster *Geranium sylvaticum*, skogsviol *Viola riviniana*, ärenpris *Veronica officinalis*, grönkulla *Coeloglossum viride* (1 ex.) och nattviol *Platanthera bifolia*, tillsammans med våtmarksarterna dvärglummer, slåtterblomma, kärrviol, kärrdunört *Epilobium palustre* och tätört. Här fann man spår av folk och hästar i form av vårbrodd *Anthoxanthum odoratum* och skogsnoppa *Gnaphalium sylvaticum*.

På tunet vid en **koja vid Ängratörns strand** växte bara ett tiotal arter tillhörande ängsvegetationen och ytterligare några kulturföljeslagare, bl.a. rödblåra *Silene dioica*. Denna är i NV Hälsingland kanske spontan på de bästa kväve- och kalkhaltiga jordarna, men f.ö. uppträder den som kulturföljeslagare och ofta, som här, tillsammans med nässlor *Urtica dioica*.

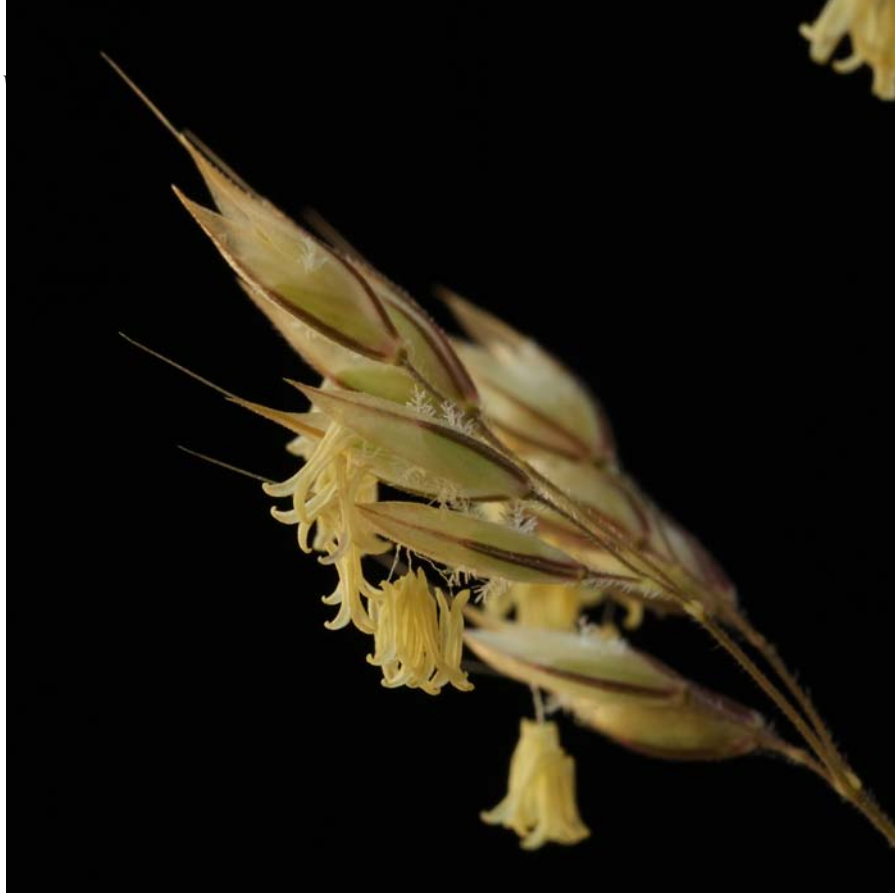
Den några decennier gamla och ständigt påbättrade vägen längs Ängratörns östra strand hyser ingen rödnarv och klubbkorsört *Senecio viscosus*, som i SÖ

Gökblomster. Foto: Anders Delin

Hälsingland är riktiga väggrusväxter, men däremot trampört *Polygonum aviculare*, åkerspärgel *Spergula arvensis*, groblad *Plantago major*, gatkamomill *Matricaria discoidea* och sumpnoppa *Gnaphalium uliginosum*. I vägdiket dyker också knapptåg *Juncus conglomeratus* och blekfryle *Luzula pallescens* upp, och på slänten står kvickrot *Elymus repens* och harstarr *Carex leporina*. Den mest spännande arten på vägkanten är gökblomster *Lychnis flos-cuculii*, nere i

myrkanten strax S om Sågbäcken. Gökblomstret växer i naturlig vegetation vid källor på myrar, och jag gissar att den är spontan på sådana platser. Ett indicium skulle kunna vara, att det finns åtminstone en myr med namnet Blomstermyran, där denna art växer och troligen är upphov till namnet. Här i Skrälldalen är det dock mest troligt att gökblomstret har råkat komma in med folk och fä, eftersom någon lämplig källa på myr inte tycks finnas.

Lenåtel. Foto: Anders Delin

Morskastugan, den första fasta boplättningen i dalen, uppfördes på en av en serie mot dalen vinkelräta sandåsar, som ligger mellan den västra dalsidan och myren i botten. Åsarna är branta och korta och odlingsutrymmet begränsat. En av traktens få källor bryter fram där, asp *Populus tremula* och gran *Picea abies* håller på att återta herraväldet och visar vilken skogstyp som huggaren Morsk en gång röjde. I källan växer storgröe *Poa remota* på sin enda kända lokal i den inventerade rutan, tillsammans med kärrgröe, *Poa trivialis*. Dessa är ganska säkert spontana och har överlevt den korta odlingsperioden. Trots de få de-

cennier, som platsen odlades, finns en mycket rikhaltig ängsflora och många ytterligare kulturelement här. Markerna är övervägande fuktiga och arter som ängssyra *Rumex acetosa*, tuvtåtel *Deschampsia cespitosa*, gulvial *Lathyrus pratensis*, häckvicker *Vicia sepium* och ängskavle *Alopecurus pratensis* är mycket talrika. På en liten torrare kulle växer backruta *Thalictrum simplex* och liten blåklocka, men de utpräglade torrbacksväxterna femfingerört, gråfibbla och kattfot saknas.

Det första som syntes när jag kom upp från myren till Morskastugan var en rund 7 m stor klon av lentåtel *Holcus*

mollis med ljus blågrönaktig bladfärg och sparsam blomning. Denna art förekommer på just detta vis på många ställen i Hälsingland, även långt borta i de nuvarande glesbygderna, mest på mark, som odlades för länge sedan. Däremot ser man den aldrig spridas på modern odlingsmark eller vägkanter. Den tycks ha kommit in under 1800-talet och ha etablerat sig på många ställen. Därefter tycks införseln av frö ha upphört, och eftersom den tydligen inte lyckas frösprida sig i vår miljö, blir klonerna stående, långsamt ökande sin diameter och utkonkurrerande nästan all annan vegetation, men utan att ge upphov till andra kloner.

Ett par arter, som är fullkomligt spontana och vanliga element i strandvegetationen vid t.ex. Ljusnan i Ljusdal, förekommer här som sannolika kulturföljeslagare på fuktig ängsmark i myrkanten nedanför källan. Det är norrlandsstarr *Carex aquatilis* och frossört *Scutellaria galericulata*. Sannolikt har madröret *Calamagrostis neglecta* vid Morskastugan en liknande historia.

Morskastugans läge utan kontakt med bilväg, och dess korta och väl kända odlingshistoria, gör det intressant att granska även luckorna i artlistan. Här saknas ängsväxter som röd- och skogsklöver och ängsskallra, kanske av en slump, men att stormåran saknas kan bero på att denna art ännu på 1920-talet var en raritet, och att den alltså inte hann fram till Morsk innan han och hans familj lämnade gården. Från andra platser är det välkänt att den hävdar sig väl, både på brukade och obrukade odlingsmarker, så om den en gång har kommit

in, brukar den stanna och sprida sig lokalt. En något tidigare invandrare, som däremot hann dit, är ängsklockan *Campanula patula*.

Under en lång tur upp i det branta berget **Gammel-Kari** lyste alla kulturelement med sin frånvaro. Trots att dimensionsavverkningarna har gått fram även över hela detta berg, fanns inte ens stagg på de fortfarande synliga basvägarna. Av verkligt vilda växter fann jag på slutningsmyr nedom berget bergrör *Calamagrostis epigejos* och örnbräken *Pteridium aquilinum*, en typisk växtplats för dessa arter i magra marker i höjdlägen, och ca 15 stänglar av kransrams *Polygonatum verticillatum*, i dessa trakter mycket sällsynt.

Jägarhyddan var också en kortlivad bosättning i Skrälldalen. Den övergavs något senare, förmodligen 1917, men fick vägförbindelse, så att någon form av kulturinflytande kvarlevde. Här är vegetationen likartad som vid Morskastugan, med tillägg av gökärt *Lathyrus linifolius*, på dessa höjder en raritet, rödklöver *Trifolium pratense*, skogsklöver *T. medium*, åkervädd *Knautia arvensis* och rätt mycket stormåra *Galium album*. Den sistnämnda har troligen kommit in efter 1917.

Brattmyran gör skäl för namnet. Den klättrar upp i dalen mellan Degerkölen och Godberget från 470 till 500 m.ö.h. Här finns antydningar till rikkärrsvegetation i form av dvärglumner och gräsull *Eriophorum latifolium*. Stagen, som jag oftast ser på starkt kulturpåverkad mark, växer här rikligt i övre myrkanten, på de lite torrare partierna. Visserligen har naturligtvis myren ut-

nyttjats som färdväg, men staggen står inte längs en linje utan oregelbundet, och ger här intryck av att vara spontan.

Bilvägen SV om Godberget och Degerkölen löper förbi jakt- och fiskestugor vid tjärnar i Gebbarnområdets utkant. Det är 475 m.ö.h., sura jordar och kargt. Inga kulturmarksväxter syns, inte ens i vägkanten. När man kommer upp på Degerkölen, 555 m.ö.h., står man på platsen för ett numer rivet brandbevakningstorn. Den lilla gräsyta, som finns kvar där efter tramp och foror, och vägkanterna därintill, hyser fortfarande några ängsväxter. Intressantast var fjälltimotejen *Phleum alpinum*, som ju var väntad, men inte sågs någon annanstans än här. Jag hade också förhoppningar om norsknoppa, men den går inte så långt mot SO som fjälltimotejen.

Det är inte bara genom införsel av frön som människan och husdjuren har förändrat floran i detta område. Skogens och myrens egna frön kan också aktiviseras i ökad utsträckning genom grävning, körning och andra mänskliga ingrepp, som blottlägger jorden. Det är med blandade känslor man studerar detta på ett dikat, tämligen rikt kärr. Dels är man vetgirig, dels vill man ju att kärret ska få vara orört. I sluttningsmyrarna V om Kyrkberget, med björnbrodd *Tofieldia pusilla* och ängsnycklar *Dactylorhiza incarnata* som mest krävande arter, kunde man se effekterna av den dikning, som gjordes omkring 1978. Verkliga massuppslag av fjällven *Agrostis mertensii* stod i dikena tillsammans med andra arter, som man vet brukar överleva i fröbanken och utnyttja tillfällena som detta, framför allt myrtåg

Juncus alpinoarticulatus, lite knapptåg *J. conglomeratus* och starrarter som knagglestarr, gråstarr *C. canescens* och hundstarr. En lång stund undrade jag om fjällvenen över huvudet fanns i den naturliga myrvegetationen, ända till dess jag fann några låga och späda strån och vippor på ett par flarkar med blottad torv på myren. Från min egen trädgård vet jag att rödven mycket länge klarar sig i fröbanken och köseven lär ju komma upp rikligare efter körning och liknande markstörning, så det är inte förvånande att ytterligare en *Agrostis*-art uppträder som fröbanksväxt.

Över sluttningsmyrarna här löper också en basväg från gamla dar, där ett par arter står, som med stor sannolikhet kommit in med hästforor, nämligen vitmåra *Galium boreale* och vårbrodd *Anthoxanthum odoratum*. Vitmåran växer inte vid den alldeles intill rinnande Ö. Vallsbäcken, som vore en lämplig biotop för den, inte heller vid Ängratörns S strand, vid Sågbäcken eller vid nedre Sillersjön, en utvidgning av Ängerån. Beträffande ormroten *Bistorta vivipara*, som också står på basvägen, är ursprunget mer ovisst. Den finns ofta vid källor på myrar, liksom gökblomstret. Å andra sidan är den mycket mer bunden till odlingsmark på sina övriga lokaler, än vad gökblomstret är. Förmodligen är den inkommen med foror även den. Även på dessa sluttningsmyrar var det gott om stagg, och även här växte den helt oberoende av tänkbara övergivna eller brukade färdvägar. Jag får lov att tro att den på denna myr, belägen mellan 400 och 425 m.ö.h. är spontan.

En mycket sen invandrare i området måste den amerikanska dunörten *Epi-lobium adenocaulon* vara. Den flyger ju in, och landar var som helst, även i kör-spår på de stora och många färska hyg-gen som finns här. Antalet ex. var dock minimalt, på myrarna vid Kyrkberget t.ex. ett enda, och antalet lokaler bara

tre. Framtiden kommer att visa om tid och avstånd har hindrat den från att bli allmän eller om det är klimat och jord-mån som sätter gränsen för den.

Citerad litteratur

Skyttner, Olov Oskar 1957: Invasionen i Skrälldalen på 1850-talet. Ljusdal.

Gävleborgs Botaniska Sällskap Årsmöte

Söndag 29 mars kl. 13:00

Gysinge vandrarhem

Efter årsmötesförhandlingarna, kl. 14:00:

Lars -Thure Nordin visar bilder och berättar om
”Ört- och svamprika kalkbarrskogar i Norduppland”

Kaffe/te serveras

Hitta hit: Gysinge ligger vid Dalälven, mellan Österfärnebo och Hedesunda. Kör till Gysinge Brukshandel. Knappt 100 m söder om den korsar Kölnavägen. Följ Kölnavägen 600 m österut. Där ligger vandrarhemmet. Koordinater i RT90: 6686110/1560420. (Bussförbindelse saknas på söndagar).

Alla är välkomna!

Frågor kring mötet besvaras av Ove Lennström, tel. 070-349 09 28

Fint fynd utefter Nissabäcken

Stefan Olander

Dofttaggvamp *Hynellum suaveolens* Foto: Björn Olander

Under 2014 så fick jag ett trevligt uppdrag av Ovanåkers kommun, nämligen att kolla in några skyddsvärda skogsområden som skulle kunna bli kommande naturreservat.

Under en augustidag så besökte jag Nissabäcken som ligger på Bergvik skogs marker. Längs denna bäck är det delvis örtrikt, men också trevligt skogs-mässigt, med en del äldre och grövre granar och aspar. Även om området

har brukats en gång i tiden så finns det naturskogsliknande partier med en del lågor. På en del av de äldre granarna *Picea abies* växer det gammelgranslav *Lecanactis abietina* och granticka *Phellinus chrysoloma*. Men i stort så är det ett område som kommer att kunna bli ännu intressantare på sikt. På vissa sträckor hittades olvon *Viburnum opulus* och tibast *Daphne mezereum*, annars så överraskades man inte av några speciell-

la rariteter. Jag hade förhoppningar om att hitta några rara orkidéer, men knärot *Goodyera repens* var den enda.

Jag kom till ett ställe med lite grövre aspar och granar intill bäcken, här fanns det blåsippa *Hepatica nobilis* och en mycket speciell doft av anis. Nu blev jag undrande över vad det var som lukade så starkt, men lät näsan visa vägen. Det jag fick se, var något som jag aldrig tidigare hade sett, nämligen ett bestånd av de mest konstiga svampar i olika utvecklingsstadier, och doften sen! Snart låg jag och sniffade som en berusad på dessa fantastiska skapelser. Trots att jag ej hade sett dessa tidigare så anade jag vad jag hade funnit. När jag väl var hemkommen så blev det en dykning ut på nätet, och mycket riktigt, det stämde, det var dofttaggsvamp *Hynellum suaveolens* som jag hade funnit. Vad jag fick veta var att det fanns ca 300 kända förekomster i landet och att den är med på rödlistan som nära hotad. Den kräver just äldre orörd skog för sin existens. Arten tillhör gruppen korktaggsvampar.

Jag tog senare kontakt med Korsnäs som har skötseln av Bergviks marker i detta område, och fick då veta att området var undantaget från skogsbruk, samt att Länsstyrelsen har planer på att göra ett reservat längs med bäcken på Bergviks marker. Vilken lättnad jag kände, att detta fina område får bli kvar och likaså denna fantastiska svamp. Naturligtvis måste en sådan raritet dokumenteras med bild, så jag åkte dit med min son som har riktig fotoutrustning.

Detta finns att läsa om arten i ArtDatabankens artfaktablad: ”**Ekologi.** Dofttaggsvampen bildar mykorrhiza med gran i framför allt äldre barrskog, helst äldre ängsgranskog eller örtrik granskog av frisk lågörttyp, med bl.a. blåsippa,

vispstarr och harsyra. Ibland förekommer den även i blåbärsgranskog, men då nästan alltid i fläckvis rikare partier, t.ex. i små svackor eller slutningar. Dofttaggsvampen uppträder huvudsakligen i äldre barrskog, särskilt i s.k. ”bonde-skogar” som haft en trädkontinuitet. Fruktkropparna uppträder vanligtvis sammanvuxna i stora grupper, gärna utmed små skogsstigar. På de kända lokalerna uppträder som regel fruktkroppar bara på någon eller några platser. Varje plats rymmer troligtvis en genetiskt unik svampindivid (genet) som kan fragmenteras till flera frilevande men genetiskt identiska mycel (rameter, motsvarar IUCN:s definition av individ). Varje mycel kan bilda många fruktkroppar. Fruktkropparna är kortlivade, medan markmycelet kan ha en lång livslängd, flera decennier och potentiellt leva lika länge som mykorrhizasvampens värdträd kontinuerligt finns på platsen.

Dofttaggsvampen hotas huvudsakligen av slutavverkning. Den överlever sannolikt inte en avverkning eftersom den är beroende de levande barrträdens rötter. Troligen missgynnas den av allt för hård gallring eller plockhuggning om huggningen inte efterföljs av skogsbete. Betesdjuren håller den täta vegetationen nere som annars växer upp vid ökat ljusinsläpp, och som gör det svårt för marksvampar att växa upp. Ett annat hot kan vara gödsling, s.k. vitaliseringsgödsling av skogsmark som missgynnar många arter mykorrhizasvampar.”

Citerad litteratur

Aronsson, Gillis 2005: *Hydnellum suaveolens* – dofttaggsvamp. Artfaktablad 2012-06-19, ArtDatabanken, SLU, Uppsala.

Strövtåg bland blomkålssvamp och andra sevärdheter

Birgitta Hellström

Den 21 september 2008 såg jag blomkålssvamp *Sparrassis crispa* för första gången i Hofors på Storåsens brandfält vid en tallstubbe. Den andra gången var den 17 oktober 2014, då den fanns intill roten på en tall *Pinus sylvestris* i en gles tallskogssluttning och syntes på långt håll. Den var nästan lika stor och rund som en fotboll, 32 x 35 cm och helt bedårande i sina veckningar. Blomkålssvampen ska vara en utsökt matsvamp, men den fick stå kvar och pryda skogen så att fler kunde få se den. Växtplatsen finns i Ovanjö vid Nybodarna, efter en skogsväg.

Många turer har det blivit runt om i Gästrikland när vi GÄBS:are har inventerat Gästriklands flora. Mycket fina platser och kärlväxtfynd har setts och gjorts, som man normalt inte skulle ha sett om inte inventeringsturerna hade gjorts. Nu är ju inventeringen Gästriklands flora avslutat, så år 2014 blev det mest floraväktararter och dess lokaler som besöktes. Jag kommer att sakna dessa turer runt om i landskapet och gemenskapen vi hade, och jag vill ju gärna fortsätta med att utforska naturen och uppleva nya platser.

Min son Matts har sedan några år tillbaks en trevlig hobby, geocaching, eller skattjakt som jag kallar det. Jag har följt med då och då under åren, men år 2014 så blev det väldigt många turer och på en av dem hittade vi blomkålssvam-

Den tvåtoppiga tallen, 29 augusti 2014.

Foto: Matts Hellström

pen. Vi har vandrat många mil, bl.a. efter Gästrikeleden, och på ett ställe så hittade vi stensopp *Boletus edulis* eller karljohansvamp som den också kallas. Inget särskilt hade tagits med för svampplockning, det räckte att vi bar med oss matsäck och lite annat eftersom turerna blev över 1 mil ibland, så några små plastpåsar var vad vi hade. När dessa var fulla så fick vi lämna svampar och när

Blomkålssvampen vid Nybodarna, 17 oktober 2014. Foto: Matts Hellström

vi kom hem så vägdes skörden; det blev 4.9 kg, helt maskfria, fantastiskt! Men den svamp som vi saknade på alla turer i blandad terräng och skog var kantarell *Cantharellus cibarius*. Jag har aldrig varit med om att den gula kantarellen saknats så totalt. Det är möjligt att den fanns på andra ställen i Gästrikland, men inte där vi gick fram i alla fall.

En plats som var värd att vandra till var Häståsens brandtorn i Ockelbo som bjöd enorm utsikt och minst 84 vindkraftverk kunde skönjas långt bort i soldiset. En annan tur gick till Långsandsörarna vid Långsand i Uppland. Vill man bada mer enskilt på sandstrand så

är det en perfekt plats. Ett annat tips är Störvika fäbodar i Ovanåsjö. Där borde man vara sommartid för att se om några växter finns kvar från det gamla fäbodlivet. Det är en mycket sevärd plats med namnskyltar på alla äldre fäbodar som funnits där. En bit bort står en märklig tall med knölig stam och två toppar.

Dessa platser som Matts och jag hittills har besökt så är ju de allra flesta inga rika växtlokaler, men jag får fortsätta att komma ut i Gästriklands natur, och det sätter jag stort värde på. Vem vet, vi kanske stöter på någon fin växtlokal framöver där geocachingstigarna går fram.

Korta rapporter

Sumpäggschamp *Bovista paludosa* vid Grinduga (bild sid 44)

Ett av länets finaste rikkärr finns i Tröskens naturreservat sydost om Grinduga, Gävle. Mittpunktskoordinat (RT 90): 1581970/6725162. Jag besökte området några gånger under slutet av augusti – början av september 2014 och varje gång fanns fruktkroppar av sumpäggschamp. Arten föreföll inte alls ovanlig i området utan man kunde se den här och var i rikkärret. Kärrets botten skikt domineras av späd skorpionmossa *Scorpidium cossonii* och bland de mer ovanliga mossarterna noterades klotuffmossa *Palustriella falcata* och trekantig svanmossa *Meesia triquetra*. Av kärlväxter noterades bl.a. kärrknipprot *Epipactis palustris* och tagelsäv *Eleocharis quinqueflora*.

Tomas Troschke

Lakritsmusseron *Tricholoma apium* och gul taggchamp *Hydnellum geogonium* vid Långkässlingen

Såsom en hel del fågelskådare gör för att se kul arter, gjorde jag ett besök på Artportalen för att se om det ”vart nåt” på champfronten. Det var det som gjorde att jag i höstas åkte till Långkässlingen, Skogs socken. Därifrån hade nämligen Anita Östlund rapporterat att hon den 8 september sett en del trevliga champar, varav lakritsmusseronen var en och gul taggchamp en annan. Jag kunde återfinna båda arterna nästan en månad senare. Tack Anita!

Tomas Troschke

Några spireaarter i Hoforstrakten

Barbro Risberg

Ett spireasnår är väl knappast något som får botanister att reagera med glädje och förtjusning. Det kan snarare vara så att man hellre tittar över snåret än in i det. Som jag nämnde i förra numret av VÄX tycker jag om att röra mig i gränslandet mellan natur och kultur, och det är just där spireasnåren finns. De flesta av dem är rätt gamla och har en historia att berätta. Studerar man dem inser man snart att det finns ett flertal arter. Alla som går att hitta i Sverige är odlade, men har sin naturliga hemvist som vilda någon annanstans, i första hand i Ostasien och Nordamerika. Flera av de odlade arterna är hybrider. De kan bli kvarstående under mycket lång tid och då bidrar förmågan till närspridning genom rotskottsbildning, ofta till bildandet av stora snår. Jag har aldrig aktivt letat efter spireasnår, men noterat och artbestämt de buskar och snår jag sett.

Arterna är inte helt lätta att skilja åt. Karaktärer som man ska titta på är t.ex. bladens storlek, hårlighet och tandning. Där skiljer man mellan enkel- och dubbelsågade blad. Några blad kan också delvis sakna tandning. Grenars hårlighet kan också vara en artskiljande karaktär liksom i ovanliga fall om grenen är rak eller krokig. Blomfärg är en egenskap som är lätt att se. Då är det svårare att notera blombottnens hårlighet, som är en karaktär som anges i bestämningsnyck-

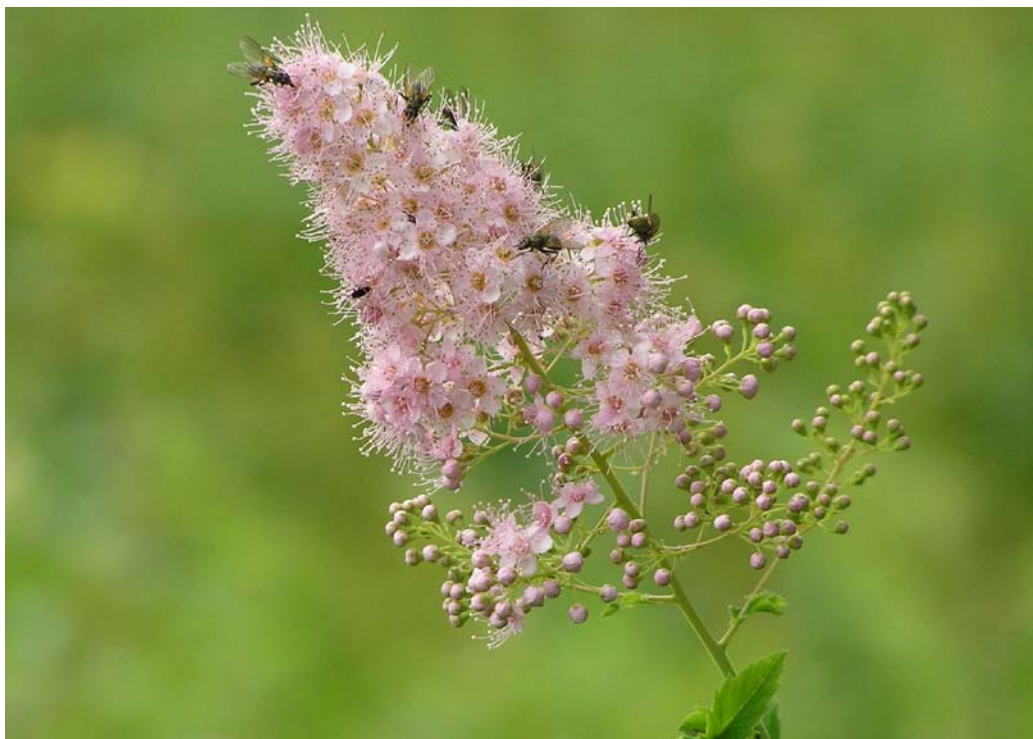
larna. Där är det viktigt att man avlägsnar alla delar av fruktämnet och använder sig av stark förstoring.

Klasespirea

Den vanligaste arten i området är klasespirea *Spiraea x billardii*, hybriden mellan häckspirea *Spiraea salicifolia* och douglasspirea *Spiraea douglasii* (från nordvästra Nordamerika). Det är en gammal järnvägsväxt som har planterats vid stationer och banvaktarstugor. Hylander skriver om klasespirea 1969: ”som man nästan kunde frestas kalla banvaktsspirea. Den har nämligen alldeles speciellt använts i täpporna kring banvaktstugor och småstationer men var på det hela taget under slutet av förra och början av detta århundrade synnerligen populär och betydligt mer odlad än den äkta *salicifolia*, eftersom den är mycket mera dekorativ än denna genom sina större och mörkare rosafärgade blomställningar.” Klasespirea är ofta mycket kraftigt vegetativt spridd. I augustinumret 2009 av tidningen ”Allt om trädgård” finns en artikel med titeln: ”Att utrota klasespirea.” De största bestånden jag känner till finns vid stationerna i Hästbo och Torsåker, mindre bestånd finns vid järnvägen i Baggå, Åsmundshyttan och Kyrkfallet i Ältebo, platser där det troligen funnits banvaktarstugor. Den finns också vid Mårtsbo och Walls fäbodrar.

Klasespirea har kallats för banvaktsspirea, då den ofta är kvarstående och snårbildande vid gamla stationer och banvaktarstugor. Foto: B. Risberg

Häckspirea är förmodligen den spireaart som är äldst i odling i Sverige. Precis som klasespirean är den snårbildande och länge kvarstående på sina växtplatser. Foto: B. Risberg

Häckspirea

Häckspirea har odlats i Sverige sedan 1600-talet, i Västmanland nämns den som odlad sedan 1700-talet och mera allmänt under 1800-talet. Ursprungligen kommer den från nordöstra Asien. I sitt uppträdande påminner den mycket om klasespirea och bildar vegetativa snår. Det är osäkert om den kan självså sig. Den kan däremot ha blivit utplanterad på många ställen. I Västmanlands läns trädgårdskalender 1903 kan man läsa följande: ” Den som i närheten av hemmet disponerar över en bergig höjd, där stora stenblock och berghällar omväxla, men den knappa jordmånen dittills ej förmått framalstra någon på afstånd skönjbar vegetation, bör göra försök med nedstickande af några sådana spiraeaplantor mellan stenarne. Vid åsynen av berget under blomningstiden några få år efter planteringen skall otvifvelaktigt 'spireaspiornas' effekt bland de grå lafvarna å stenkumlen ögonblickligen förbyta hatet i kärlek till dessa 'tarfliga' växter.

Bredspirea

Bredspirea *Spiraea latifolia* har sitt ursprung i nordöstra Nordamerika. Enligt Ekholm m.fl. odlas den sällan, men när det sker förvildas den mycket lätt och bildar stora bestånd, särskilt vid vattendrag. Just så växer den i utkanten av mitt villakvarter vid en ganska stor bäck. Den är lätt att känna igen med sina brett koniska blomställningar, där de nedersta grenarna är långt och ibland nästan vinkelrätt utskjutande. Kronbladen har på de blommor jag har sett varit vita, men

de kan också vara svagt rosa. Bladen är tydligt dubbelsågade.

Blekspirea

Blekspirea *Spiraea x rubella* är hybriden mellan bredspirea och häckspirea. Den påminner till utseendet mest om bredspirea med vita kronblad men smälare blomställningar. Den har jag bara sett en enda gång. Det var ett snår i kanten av en skogsväg på Fjällberget i Hofors.

Fontenayspirea

Den varma sommaren som gick blev det många bad i sjön Hyen. En dag när vi kom åkande därifrån och just hade passerat byn Tolven såg jag en spireabuske som blommade i vägkanten ett hundratal meter från närmaste hus. Jag tog en gren från den och konstaterade att jag inte sett den arten tidigare. Vid examinationen fick jag den till fontenayspirea *Spiraea x fontenaysii*. Det är en hybrid mellan *S. canescens* (från Himalaya) och häckspirea. Nästa gång vi åkte där stannade jag och kunde konstatera att det stod tre små buskar med lite mellanrum. Jag kunde inte se den vid något hus i byn, men den kan ju ha odlats där tidigare eller också stod den på en undanskymd plats.

Praktspirea

Det var också från bilen som jag upptäckte det högvuxna snåret av praktspirea *Spiraea japonica*. Det var iögonfallande med mängder av stora, tätblommiga skära blommor, där det stod vid en tomtgräns intill det järnvägsspår som går ner

Bredspirea känns igen på sina brett koniska blomställningar. Den föredrar fuktiga miljöer som bäck- och åstränder. Foto: B. Risberg

Bredspireans blad är tydligt dubbelsågade. Foto: Barbro Risberg

Blekspirea är en hybrid som påminner om *bredspirea*, som är den ena av föräldraarterna. Blomställningen är konformad men betydligt smalare än hos *bredspirea*. Foto: Barbro Risberg

Fontenayspirea var inte snårbildande på den enda växtplats jag sett den. De tre buskarna var relativt låga, ca 60cm. Foto: Barbro Risberg

Praktspirea gör skäl för namnet med sina stora, skära blomställningar, som det finns rikligt av i de mer än meterhøga snårren. Foto: Barbro Risberg

till Stålverket från Hofors station. Det hade delvis växt ut på järnvägsbanken. Här var det första gången jag hittade en spireaart med krokiga grenar. Praktspirea är ursprunglig i Ostasien från Himalaya till Korea och Japan. Den idag ofta odlade rosenspirea är en form av praktspirea *Spiraea japonica* 'Anthony Waterer'.

Övriga arter

I trakten har jag också gjort ett fynd av bukettspirea *Spiraea x vanhouttei* i en vägkant vid Kratten. Den arten är vanlig i odling. Jag har också hittat kvastspirea *Spiraea chamaedryfolia* på en vägkant vid ridskolan i Hofors. Den odlades mera förr i tiden. Peter Ståhl, Gö-

ran Odelvik och Birgitta Hellström har lämnat uppgift om hybridspirea *Spiraea x cinerea* från ruderatmarken i Böle till Gästriklands flora.

Spireaarter i Uplandsfloran

I Uplands flora finns 14 spireaarter beskrivna från landskapet. Jag väljer att räkna upp dem och information om hur många kartblad som har fynd av respektive art. Syftet är dels att visa vilka arter som förekommer förvildade och kvarstående, dels att få en uppfattning om hur vanliga de olika arterna är. Jag kan konstatera att resultatet av upplandsinventeringen stämmer bra överens med mina iakttagelser av släktet Spirea i Hoforstrakten.

Uplandsfloras fyndredovisning av spireaarter

Svenskt namn	Vetenskapligt namn	Antal kartblad med fynd
Brudspirea	<i>Spiraea x arguta</i>	23
Björkspirea	<i>Spiraea betulifolia</i>	3
Klasespirea	<i>Spiraea x billardii</i>	257
Kvastspirea	<i>Spiraea chamaedryfolia</i>	79
Hybridspirea	<i>Spiraea x cinerea</i>	12
Douglasspirea	<i>Spiraea x douglasii</i>	5
Praktspirea	<i>Spiraea japonica</i>	42
Bredspirea	<i>Spiraea latifolia</i>	4
Storspirea	<i>Spiraea x macrothyrsa</i>	4
Fransspirea	<i>Spiraea media</i>	1
Torpspirea	<i>Spiraea x rosalba</i>	20
Blekspirea	<i>Spiraea x rubella</i>	83
Häckspirea	<i>Spiraea salicifolia</i>	125
Bukettspirea	<i>Spiraea x vanhouttei</i>	26

Citerad Litteratur

- Ekholm, D., Karlsson, T., Werner, E. 1991: *Vilda och förvildade träd och buskar i Sverige – en fältflora*. SBT-redaktionen, Lund.
- Hylander, N. 1969: Förvildade spireor. Några anmärkningar och en vädjan. *Lustgården* 49, Stockholm.
- Jonsell, Lena (red.) 2010: *Upplands flora*. SBF-förlaget, Uppsala.
- Malmgren, U. 1982: *Västmanlands flora*. Botaniska centralredaktionen, Lund.
- Mossberg, B., Stenberg, L. 2003: *Den nya nordiska floran*. Wahström & Widstrand.
- Risberg, B. 2008: *Floran i Torsåkers socken*.

Svampfynd i några kalkbarrskogar

Tommy Pettersson & Tomas Troschke

Barrskogsfagerspindling, *Cortinarius piceae*. Foto: Tommy Pettersson

Under senare år har i naturvårdssammanhang särskild uppmärksamhet riktats mot svampfloran i kalkbarrskogar. Flera fynd av sällsynta arter har avrapporterats till Artportalen, men även i form av ar-

Blekspindling, *Cortinarius caesiostramineus*. Foto: Tommy Pettersson

tiklar eller korta rapporter i VÄX. Under 2013 och 2014 har vi, framförallt Tommy, upptäckt några sällsyntheter i länet; några är kanske helt nya för länet. Flera av dem är dessutom rödlistade.

I VÄX 1/2013 skrev vi en artikel om Lappmyråsen, söder om Rullbo, med uppgifter om fynd av bl.a. puderspindling *Cortinarius aureopulverulentus* och bitter taggsvamp *Sarcodon fennicus*. Efter publiceringen fortsatte dock letandet, vilket resulterade i flera spännande arter. I de kalkrikare, i terrängen nedskurna, partierna eller i dess närhet hittades 2013 bl.a. barrskogsfagerspindling *Cortinarius piceae*, blekspindling *Cortinarius caesiostramineus*, gyllenspindling *Cortinarius aureofulvus*, strimspindling *Cortinarius glaucopus*, kopparspindling *Cortinarius cupreorufus* och grantaggsvamp *Bankera violascens*, varav de två förstnämnda kan vara nyfynd för länet. Samtliga dessa svampar är signalarter för kalkbarrskogar. På de omkringliggande talldominerade höjderna gjordes flera fynd av blå taggsvamp *Hydnellum caeruleum* och några fynd av skrovlig taggsvamp *Sarcodon scabrosus*, motaggsvamp *Sarcodon squamosus* och talltaggsvamp *Bankera fuligineoalba*. Dessa arter är dock inte särskilt beroende av basiska förhållanden, men väl en kontinuitet av tall *Pinus sylvestris*.

Ett annat kalkrikt område som vi besökt är en liten grandominerad nyckelbiotop söder om Gävle, drygt 3 km SSO Grinduga. Området är klassat som nyckelbiotop sannolikt på grund av förekomsten av Guckusko *Cypripedium calceolus*, men även svamparna visade sig vara intressanta. Trots den generellt sett dåliga svamphösten 2014 var anisspindling *Cortinarius odorifer* vanlig i området och dessutom hittades olivspindling *Cortinarius venetus*, odörspindling

Kopparspindling, *Cortinarius cupreorufus*.
Foto: Tommy Pettersson

Äggspindling, *Cortinarius meinhardii*.
Foto: Tommy Pettersson

Cortinarius mussivus/russeoides, äggspindling *Cortinarius meinhardii* och denises spindling *Cortinarius dionysae*. De två sistnämnda kan vara nyfynd för länet, men har en del fynd söder om Dalälven i Uppsala län.

Ytterligare ett roligt fynd gjorde

Denises spindling, Cortinarius dionysae. Foto: Tommy Pettersson

Bullspindling, Cortinarius corrosus. Foto: Tommy Pettersson

Tommy i det före detta kalkbrottet vid Körbergsklack, Torsåker. Området är ju ett välkänt botaniskt område på grund av dess kalkgynnade flora med arter som t.ex. murruta *Asplenium ruta-muraria*, hårstarr *Carex capillaris*, toppjungfrulin *Polygala comosa*, sårläka *Sanicula europaea*, vippärt *Lathyrus niger* och den ståtliga orkidén purpurknipprot *Epipactis atrorubens*. Höstens finaste svampfynd utgjordes av bullspindling *Cortinarius corrosus*. Denna art har enligt uppgifter på Artportalen noterats en gång tidigare, nämligen av Lars-Thure Nordin och Peter Ståhl i det blivande naturreservatet Näset (Jon-jonsskogen).

Samtliga ovan nämnda spindlingar har mikroskoperats av Tommy som fått stöttning av svampkännaren Åke Lindström, Örebro, i knepigare artbestämningsfall.

Citerad litteratur

Troschke, Tomas & Pettersson, Tommy 2013: Lappmyråsen i Los – bidrag till kännedomen om områdets flora. *VÄX* 1/2013.

Risberg, Barbro 2008: *Floran i Torsåkers socken*. Gävle.

Hybriden gråstarr X norskstarr i Enånger

Anders Delin

Norskstarr *Carex mackenziei* har hittats på ca 35 lokaler längs Hälsinglands kust. Den växer mest på strandängar vid havet, gärna på finkorniga bördiga jordar, sådana som under 1900-talets första hälft regelbundet utnyttjades för slåtter eller bete. Det uppges i flera skrifter att arten också gynnas av bete, förmodligen därför att den därigenom befrias från konkurrens av mer högvuxen vegetation. Den har också hittats på myr nära havet på ett par ställen.

Enligt litteraturen, bl.a. Hylander 1966, Lidberg & Lindström 2010 och Toivonen 1980, är norskstarr en av de arter som oftast hybridiserar med

gråstarr *C. canescens*. Det beskrivs att hybriden *Carex canescens x mackenziei* ofta hittas där föräldrarna möts, alltså på havsstrandäng. Hybriden beskrivs som kraftigt växande men steril.

Vid södra sidan av Enångersåns mynningsvik, på gården Hagas ägor, ligger en vidsträckt låg finsedimentmark, som vid högvatten översvämmas. Större delen av den kläds av vass *Phragmites australis*, men i vassbeståndet finns också områden med lägre vegetation, t.ex. stora fält med fackelblomster *Lythrum salicaria* och kärrsilja *Peucedanum palustre*, och i skogskanten strandängspartier med stora mängder av norskstarrtu-

Norskstarr. Foto: Anders Delin

*Hybriden gråstarr x norskstarr.
Foto: Anders Delin*

Gråstarr, Järbo. Foto: Anders Delin

vor. Dessa marker stiger ur havet, är inte betade och har troligen aldrig varit det.

När jag var på platsen den 29 juli 2014, under den hetaste delen av sommaren, var norskstarrrens honax mogna och frukterna satt löst. Det var dock fortfarande lätt att hitta ax med kvarsittande frukter, så att arten kunde identifieras.

På en del av stranden som ligger långt in i viken, nära skogskanten, vid RT90 682640 156583, finns markytor som saknar en sammanhängande grässvål. De kläds av arter som gynnas av markstörning, som kärrsälting *Triglochin palustris*, rundsileshår *Drosera rotundifolia*, tranbär *Vaccinium oxycoccos* och björnmossa *Polytrichum*. Kanske är det frostsprängning i den fuktiga gyttjan som leder till att mer perenna och fastrotade arter inte tar över. Där stod också åtskilliga tuvor av en starr, som liknade norskstarr, men hade lite smalare ax, med i tydligare rader sittande fruktgömmen, och som saknade nötter i fruktgömmena. Rimligen är detta hybriden mellan gråstarr och norskstarr, men trots letande sågs ingen gråstarr. Att ena eller bägge föräldrarna saknas där en starrhybrid hittas är vanligt, eftersom hybriden ofta är mer starkväxande och uthållig än föräldrarna.

Hybrider har i århundraden skapats av människor och resultatet beskådats och undersökts. I naturen saknas historiken. Man finner några avvikande plantor men vet inte hur de har uppkommit. Man kan tänka sig flera orsaker till att de misstänkta hybridplantorna vid Enångersåns mynning såg ut som de gjorde, t.ex. helt enkelt att de inte blev

pollinerade. Emellertid är norskstarrren självbefruktande (liksom gråstarrren) och mogna nötter utvecklas normalt i de flesta blommor. Det är sannolikt hybriden jag hittade.

Som så ofta har den bästa botaniska forskningen gjorts i Finland. En av dem som grundligast har studerat norskstarr, gråstarr och deras hybrid, Heikki Toivonen (1980), beskrev hybriden på ett sätt som gör det mycket troligt att det är den som växer vid Enångersåns mynning. Den mest påfallande karaktären är hybridens totala sterilitet. Utriklerna (perigynierna), de säckar som var och en innesluter en nöt, är på hybriden alltid nästan tomma. Bara en obetydlig rest av fruktämnet finns där. Det ger en slankare form åt honaxen vid den tid då norskstarrrens honax sväller av mogna nötter. Toivonens fotografier av hybridens axsamlingar tillsammans med föräldraarternas stöder också artbestämningen. Toivonen beskrev också mikroskopiska karaktärer i bladen, som skiljer hybriden från sina föräldrar, men dem har jag inte undersökt.

Hybridens ekologi beskrevs ganska ingående i Toivonens arbete. Den är intermediär mellan föräldraarterna i sitt förhållande till vatten och salt och växer gärna i övre geolittoralen. Den växer gärna i fuktiga sänkor på strandäng, men dess lokaler kan ibland vara i ett första stadium av myrbildning. Denna beskrivning skulle kunna gälla även den lokal där jag fann hybriden.

Toivonen försökte också framställa hybriden genom att korsa föräldraarterna, men misslyckades, troligen på grund

av att bägge är självbefruktande, så att ett artfrämmande pollen sällan lyckas komma först.

Både norskstarran och dess hybrid med gråstarr växer vid Enångersåns mynning utan hjälp av betande djur eller annat jordbruk. Visserligen finns där stora fält med vass, som undertrycker nästan alla andra arter, men av okänd anledning får även annan vegetation utrymme mellan vassfälten, och därmed även de nämnda starrarna.

Citerad litteratur

Hylander, Nils 1966: *Nordisk Kärlväxtflora*, del II.

Lidberg, Rolf & Lindström, Håkan 2010: *Medelpads flora*. SBF-förlaget, Uppsala.

Toivonen, Heikki 1980: *Carex canescens* × *mackenziei*. A comparative study of two *Carex* species and their spontaneous hybrid. *Ann. Bot. Fenn.* 17:91-123.

Enånger, Haga. Strandäng med fackelblomster och kärrsilja. Foto: Anders Delin

Vätteros i Kessmansbo

Stefan Olander

Vätterros. Foto: Björn Olander

I vår underbara växtvärld finns det många rara blomster som man gärna vill få se in live. Vissa finns inom närområdet, andra måste man leta längre bort, och somliga hittar man bara genom att någon visar en platsen. Men roligast är när man av en händelse själv snubblar över en unik växtlokal med någon av de rara arter vi har i florán.

En av de arter som jag hade på önskelistan att få se var vätterosen och den önsknigen gick i uppfyllelse. Det var för drygt 20 år sedan, jag var på besök

i byn Kessmansbo, mellan Gävle och Hedesunda. Det var i mitten av maj och jag tog en promenad längs en skogsbilväg i trakten. Det dök upp ett litet hygge på min högra sida, strax bortom hygget stod det ett par resliga aspar *Populus tremula* intill en tät något äldre granskog *Picea abies*. Det verkade intressant, och avvek från den blockiga ungallskogen *Pinus sylvestris* i övrigt. Därför så tasade jag in i denna lilla oasis utan att ana vad jag skulle finna, det kan ju dyka upp något intressant för den nyfikne. Möttes

först av blommande blåsippa *Hepatica nobilis* och vispstarr *Carex digitata*, och bara det var ju trevligt för en som kommer från en trakt i Hälsingland där dessa arter inte är vanliga och är tecken på lite rikare bonitet.

Sedan fick jag syn på den, dagens överraskning, vätterosen *Lathraea squamaria*. Helt otroligt, jag hade stött på en lokal med denna fantastiska blomma. Tala om att vara salig, men då var jag helt överväldigad. Jag visste att den fanns sällsynt i södra Gästrikland, men att jag skulle snubbla över en helt ny och okänd lokal, det kunde jag inte fatta, men det var sant!

Nu började jag kolla vad mer som växte i denna lilla örtrika dunge, för stort var inte området, ca 12 x 15 meter. Följande arter av intresse fick jag ihop, lungört *Pulmonaria obscura*, myskmadra *Galium odoratum*, tandrot *Cardamine bulbifera* och tvåblad *Neottia ovata* samt ett flertal mer vanliga arter. Helt otroligt, ett trettiotal blommande vätterosor samt alla de andra rara örterna på denna lilla yta, och strax utanför var det helt vanliga triviala marker. Naturligtvis så funderar man hur det kan komma sig att det samlas ett flertal rara örter på en sådant

litet område, vad är det för speciellt med denna plats?

Nåväl, nu ska vi till våren 2014, då jag åter var i Kessmansbo på besök. Denna tidiga majdag så tog jag min son med mig för att gå och kolla om vätterosorna blommade. Men långt innan vi kom till det aktuella området så tvärnitade jag. Vad stod det inte i en dunge av unga askar *Fraxinus excelsior* om inte ett tiotal blommande vätterosor, bara några meter från vägen. Helt fantastiskt! vi fick syn på ytterligare en lokal med denna fantastiskt spännande ört. Pojken skulle försöka fota av de rara blommorna men fick ge sig, det kryllade av stackmyror.

Efter denna överraskning så fortsatte vi vandringen bort till den första lokalen, och där hade vi en stund att göra. Medan min son ägnade sig åt att föreviga några blomster så gick jag omkring i jakt på övriga arter, men det blev inget nytt förutom det som redan nämnts. Men det var betydligt fler blommande vätterosor detta år, mellan 60 och 70 stycken. Några exemplar var avättna, undrar vem som tycker om dem? Det fanns spillning av hare i skogen! Tyvärr var ett flertal något överblommade, men det blev några bilder i alla fall.

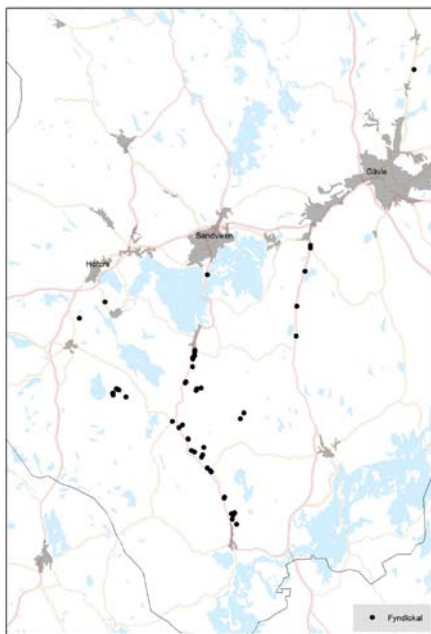
GÄBS – nu även på facebook

Gävleborgs Botaniska sällskap har nu öppnat en grupp på facebook där alla är välkomna som medlemmar. Tanken med gruppen är att vi enkelt kan nå varandra med meddelande om utflykter, ställa frågor visa bilder rapportera fynd m.m. Hur gör man då? Logga in på facebook sök på Gävleborgs Botaniska och klicka för att bli medlem i gruppen.

Resultat av floraväkteri av mosippa i Gästrikland

Birgitta Hellström och Tomas Troschke

I Väx 1 2013 uppmanade Ove Lennström till floraväkteri av mosippa *Pulsatilla vernalis* i Gästrikland. Själv hade han tjuvstartat året innan. Totalt kände sig elva personer manade att kontrollera tidigare fyndplatser av mosippor under 2012 till 2014. I huvudsak besöktes lokaler där arten var noterad 2001, då nästan samtliga tidigare kända lokaler uppsöktes detta år. Ytterligare fynd finns noterade under 90-talet, men lokaler där inte arten kunde återfinnas 2001 återbesöktes som regel inte under 2012-2014. Hur gick det då? Jo, totalt hittades 729 plantor varav ca 338 hade blommor och 391 saknade blommor, se tabell 1. Detta är en markant nedgång jämfört med tidigare noteringar, i huvudsak från 2000-2001, då 1349 plantor noterades varav 677 hade blommor och 672 saknade blommor. Vi känner idag till 54 lokaler med mosippa. Under inventeringen 2012-2014 hittades glädjande nog två-tre nya lokaler, men det är ändå en minskning av antalet lokaler totalt sett. Antalet plantor per lokal är ofta litet, medianvärdet är 6. Gästriklands rikaste lokal är den sandiga kraftledningsgatan vid Stackbo där 154 plantor kunde noteras, men det är nästan en halvering av vad som kunde ses 2001. Mosippan klarar sig inte så bra i konkurrensen mot ljung och andra ris, inte heller mot mossor eller lavar som tenderar att växa över

Fyndlokaler 2012-2014. Framtagen av Tomas Troschke

bladrosetterna. Dessutom försvåras nyetablering då fröna får svårt att nå ner till mineraljorden när utrymmet redan är ianspråktaget. Störning i form av framför allt brand gynnar arten, men där inte det är möjligt kan man försöka med försiktig rensning runt plantorna så att de får mer utrymme, vilket också gjordes under många av väktarbesöken.

Tabell 1. Resultat av floraväkteri av mosippa samt jämförelse med tidigare fynddata.

Floraväktarlokal (vissa namn förkortade)	År 2000-2001			År 2012-2014			Skillnad i totalantal	Observatör 2012-2014	Kommentar
	totalt	fertil	veg.	totalt	fertil	veg.			
Bastfallet lokal 1	20	2	18	10	8	2	-10	OLE, BHE,EVA	
Bastfallet lokal 2	10	8	2	4	3	1	-6	OLE, BHE,EVA	
Österfärnebo N lokal 3	4	4		0			-4	BHE, IGA	
Österfärnebo N lokal 4	2	2		0			-2	BHE, IGA	
Österfärnebo N lokal 7	19	3	16	16	16		-3	BHE, IGA	
Österfärnebo N lokal 8	9	8	1	6	2	4	-3	BHE, IGA	
Österfärnebo N lokal 9	3	2	1	3	1	2	0	BHE, IGA	
Österfärnebo, N Rasbo lokal 10	7	5	2	15	13	2	8	BHE, IGA	
Österfärnebo N lokal 11	2	2		0			-2	BHE, IGA	
Österbor, missionshuset lokal 12	55	11	44	5	5		-50	TTR	
Österbor, NO missionshuset lokal 13	69	34	35	3	1	2	-66	TTR	
N Rasbo bygdegård lokal 15	24	1	23	11	2	9	-13	BHE, IGA	
Bastfallet O lokal 16	3		3	3	1	2	0	BHE,GHE,TTR,SIV	
Bastfallet NO lokal 17	7	3	4	0			-7	BHE,GHE,TTR,SIV	
Bastfallet NO lokal 18	3	3		2	2		-1	BHE,GHE,TTR,SIV	
Bastfallet NO lokal 19	2	1	1	0			-2	BHE,GHE,TTR,SIV	
Bastfallet O, SSV Littersbo lokal 20	20	7	13	7	1	6	-13	BHE,GHE,TTR,SIV	
Bastfallet O, V Littersbo lokal 21	4		4	7	2	5	3	BHE,GHE,TTR,SIV	delvis ny
Bastfallet O,1 km nno Littersbo lokal 22	29	22	7	24	12	12	-5	BHE,GHE,TTR,SIV	
Österfärnebo N, Halvvägsbacka lokal 23	3		3	14	14		11	BHE,GHE,TTR,SIV	
Österfärnebo N, Halvvägsbacka lokal 24	10		10	8	2	6	-2	BHE,GHE,TTR,SIV	
Österfärnebo N, Halvvägsbacka lokal 26	12		12	12	1	11	0	BHE,GHE,TTR,SIV	
Malmjörn O, Hedvägen lokal 27	12		12	5	2	3	-7	BRI	
Malmjörn O, Hedvägen lokal 28	18	3	15	24	17	7	6	BRI	
Österbor N, avrättningsplatsen lokal 29	12		12	23	2	21	11	OLE, BHE,EVA	
Trekanten lokal 30	13	4	9	4	1	3	-9	OLE, BHE,EVA	
Östanhede lokal 31	58	18	40	48	20	28	-10	OLE, BHE,EVA	
Arvidshem lokal 33	5	3	2	0			-5	BRI	
Klocksberg, mot telemasten lokal 35	12	10	2	0			-12	BHE,TTR	
Malmtjärn O lokal 36	3	2	1	3	1	2	0	BHE,TTR	
Malmtjärn O lokal 37	2	2		5		5	3	BHE,TTR	
Malmtjärn O lokal 38	10	6	4	0			-10	BHE,TTR	
Malmtjärn O, Trångbäck lokal 39	4	4		4		4	0	BHE,TTR	
Malmtjärn O, Trångbäck lokal 41	4	3	1	5		5	1	BHE,TTR	
Trösken N lokal 43	14	10	4	15		15	1	BHE,TTR	
Trösken N, mittför stolpe lokal 44	51	30	21	32	1	31	-19	OLE,GHE	

Tabell 1. Forts.

Floraväktarlokal (vissa namn förkortade)	År 2000-2001			År 2012-2014			Skillnad i totalantal	Observatör 2012-2014	Kommentar
	totalt	fertil	veg.	totalt	fertil	veg.			
Bökesberg skjutbana lokal 46	3	2	1	6	5	1	3	BRI	
Hammarby NV lokal 47	45	6	39	25		25	-20	BHE,TTR	
Käringvallsminen lokal 48	6		6	3	1	2	-3	BHE,TTR	
Grönvallsminen lokal 49	11	6	5	4		4	-7	BHE,TTR	nerbetade
Ysjön lokal 50	4	3	1	0			-4	BHE,TTR	
Hornbergsklack lokal 52	15	5	10	10	2	8	-5	OLE, GHE	
Hornbergsklack lokal 53	12	5	7	6	3	3	-6	OLE, GHE	
Sågbacken, Lingbo Kvarnväg lokal 55	29	6	23	6	1	5	-23	BHE,GHE,TTR,SIV	
Hyttmarken lokal 56	31	13	18	18	4	14	-13	BHE,IGA	
Hyttmarken lokal 58	31	21	10	31	11	20	0	BHE,GHE,TTR,SIV	
Sörby, N rågång lokal 59	7		7	3	2	1	-4	BHE,TTR	
Sörby SV elljusspår lokal 60	5	2	3	6	4	2	1	BHE,TTR	
Hornbergsklack lokal 61	17	5	12	23	2	21	6	BHE,TTR	
Hornbergsklack lokal 62	17	4	13	3	3		-14	OLE, GHE	
Främlingshem, Tierpstorp lokal 63	5	3	2	4		4	-1	TTR	
Lomsjön N lokal 64	97	59	38	46	10	36	-51	TTR	
Lomsjön N lokal 65	20	15	5	0			-20	BHE,TTR	
Hedåsen lokal 66	1	1		0			-1	BHE,TTR	
Hedåsen lokal 67	2	1	1	0			-2	BHE,TTR	
Hedåsen lokal 68	8	3	5	9		9	1	Håkan Jansson	uppgift: 9 plantor
Överhärde S lokal 69	43	19	24	0			-43	BHE,TTR	
Valsjön V lokal 70	6	4	2	0			-6	BHE,TTR	
Rörbergsåsen, Tvea lokal 71	87	22	65	16	5	11	-71	TTR	
Rörbergsåsen-Överhärde lokal 74	6	5	1	0			-6	TTR	
Stackbo, kraftlinjen lokal 76	285	240	45	154	131	23	-131	TTR	
Stackbo V lokal 78	3	3		1	1		-2	TTR	
Björke, Heden lokal 80	9	9		6	6		-3	TTR	räknad 2003 första gången
Hedvägen lokal 81				3	2	1	3	BRI	troligen ny lokal
Malmtjärn lokal 82				3		3	3	BRI	uppgift 2013:3 plantor
Österfärnebo N lokal 83	0			8	2	6	8	BHE	ny lokal
Hyttmarken 800 m V lokal 84	9	2	7	6	5	1	-3	OLE,GHE	ny lokal 2007
Hyttmarken 800 m V lokal 85	0			11	8	3	11	BHE,GHE,TTR,SIV	ny lokal
Summa	1349	677	672	729	338	391	-620		

Förkortningar för observatörer: BHE=Birgitta Hellström, BRI=Barbro Risberg, GHE=Gunni Hedkvist Eva=Eva Hedström, IGA=Inga-Greta Andersson, OLE=Ove Lennström, TTR=Tomas Troschke, SIV=Siv Åström

Gästriklands rikaste mosippelokal, kraftledningsgatan vid Stackbo, den 9 maj 2013. Området hade nyligen röjts. Foto: Tomas Troschke

Ögonpyrola – årets växt 2015

Anders Delin och Björn Wannberg

Ögonpyrola *Moneses uniflora* har utnämnts till 2015 års växt av Svenska Botaniska Föreningen. Den är både ovanlig och charmerande och väl värd denna uppmärksamhet. Besök gärna de platser där du känner till att den växer och rapportera hur det går för den.

Ögonpyrola trivs i gammal skog. På hygge har den svårt att hävda sig mot mer högväxande vegetation, men i den gamla skogens mörker klarar den sig bra och har nästan bara mosstäcket att konkurrera med. Den föredrar fuktig till våt skogsmark och växer gärna nära källor och på mark där rörligt grundvatten finns nära ytan. Den föredrar bördig mark och ofta finns säl *Salix caprea* och andra lövträd på platsen. Skogsstyrelsen klassar den som signalart för skog med höga naturvärden. De arter som oftast är följeslagare till ögonpyrola är harsyra *Oxalis acetosella*, ekbräken *Gymnocarpium dryopteris*, ekorrbär *Maianthemum bifolium*, majbräken *Athyrium filix-femina* och hultbräken *Phegopteris connectilis*. Bland något ovanligare arter som ofta förekommer tillsammans med ögonpyrola kan nämnas torta *Cicerbita alpina* och spindelblomster *Neottia cordata*, som båda påträffats på mer än 25 % av ögonpyrolans lokaler. Skogsfru *Epipogium aphyllum* har liknande krav på växtplats, men är ju mer sällsynt. Ögonpyrola har noterats på ett 20-tal av

Ögonpyrola på rotvälta, 2010-10-11.

Foto: Anders Delin

Hälsinglands cirka 70 aktuella skogsfrulokaler. Någon gång kan man hitta ögonpyrola på öppnare mark i skogslandet, som betesmark eller fäbodvall.

Liksom andra pyrolaarter har den mycket små och lätta frön, som torde kunna transporteras mycket långt med vinden. De lyckas tydligen ganska sällan gro och etablera en ny planta eller grupp av plantor. De plantgrupper man finner är glest utspridda. Jordstammarna är klena men många och vitt förgrenade, och arten lever troligen ofta länge där den har rotat sig.

I vitsippans tid har ögonpyrolan ljusgrön blomknopp nere i mitten av rosetten, mellan de mörkgröna bladen

som har övervintrat. Den blommar från skogsstjärnans till linneans tid. Doften har drag av liljekonvalj, ros och citron. Den karaktäristiska upprätta frukten med ett märke som en prinsesskrona är lika lätt att upptäcka som de nedböjda blommorna, och finns att se under hela den snöfria delen av året.

Oftast avbildas den stora nedåtriktade blomman på sitt krökta skaft. Här

visar vi i stället hur arten ser ut under större delen av året, både före och efter blomningen, den myggfria tid då man allra helst går i skogen.

Rapportera lokaler för arten till Artportalen och till Lokaldatabasen för Hälsinglands kärlväxtflora, bjorn@particleoptics.se och berätta gärna mera om dina fynd till oss på Facebook eller direkt till andersdelin8@gmail.com

Övre bilden. Överblommad ögonpyrola, 2012-07-25. Foto: Anders Delin

Mogen och omogen frukt av ögonpyrola (2 årgångar), 2012-07-25. Foto: Anders Delin

Ny Ölandsbok

Några av Ölands ledande botaniker har skrivit en bok som kommer att bli en trogen följeslagare på dina kommande Ölandsresor. Boken inspirerar till nya utflykter och många härliga upplevelser bland de öländska blommorna.

Bokens inledande kapitel ger en god överblick över Ölands skiftande växtmiljöer. Därefter presenteras 67 utflyktsmål med tonvikt på vilka växter som du kan finna på just denna plats. Över 800 olika växter, både vanliga och mer ovanliga, nämns i texten.

Detaljerade kartor för alla besöksmål ger bra vägledning. Dessutom ges förslag till vandringar med inlagda GPS-punkter för speciellt intressanta arter. Vid varje besöksmål lyfts särskilt intressanta arter fram. Boken är rikt illustrerad med foton av miljöer och öländska växter.

Böda socken

5. Byxelkrok

P-plats 6355800/1572100
57,3222° / 17,0020°

Vägbeskrivning

Kör söderut från Byxelkrok längs kustvägen. Ca 500 m söder om vägkorset i Byxelkrok, strax norr om Tokenäs udde, finns en P-plats väster om vägen.

Naturtyper

Klapperstensstrand, sandstrand, torräng, fuktäng.

Lokalbeskrivning

Området söder om Byxelkrok är lättillgängligt och spännande botaniskt. Flera ovanliga växter finns på stranden och i dess närhet. Utsikten mot Blå Jungfrun är spektakulär.

Speciella arter

Klädris har under 70 år bitit sig fast på lokalen. Martorn för en tynande tillvaro medan blekgul nunneört expanderar.

Förslag till vandring

Strax väster om parkeringen ① (6355790/572065) växer några plantor med *martorn*. Fortsätter du norrut 50–100 m på sandstranden finner du *sallary*, *hultsk marviol*, *strandkål*, *strandviol*, *sandstarr*, *sandsvingel*, *knälgroä*, *sandlosta*,

strandvickret, *sandtimotej* och *horstdiätel*. Tidigt på säsongen kan det löna sig att leta efter *fågellarv*. På hösten brukat *stjälkröksvamp* och *grå stjälkröksvamp* kunna läggas till artlistan.

Vänd söderut igen och besök torrängen med kvamen vid Tokenäs udde. I betesmarken ② (6355700/1571895) kan du med tur finna *trubbstarr*, lättast att se i maj månad. *Skrinklöver* kan vissa år vara riklig. På stranden väster om fyren växer *vejde*, *backviol*, *stor sövåppling*, *strandvanne* och *strandgräbo*. Gå ut mot kustvägen igen. När du passerar bron över det lilla flödet kan du i diket

titta efter *ramsök* och *bäckmärke*. På söderut i välganten finns *värsör*, *rödmalva*, *rosentry*, *älska kaprifol* och *bolstistel*. Fortsätt ca 200 m på vägen och vik sedan av mot havet när du ser resterna av ett gammalt grustag.

På den lätt fuktiga marken ③ (6355450/1571775) finns flera blommar med *klädris*. Även *älska pimpinell*, *rosentungfrun*, *lätört*, *fågelmoss*, *johannesör* växer i närheten. Längre söderut i en gles tallskog (6355230/1571695) finns *månlåst*, *ken*, *stallört*, *vildlin*, *purpurknäpp*, *pysslinggä*. Ytterligare söderut (6355095/1571565) växer mer *klädris*. På klapperstensstranden ④ (6355095/1571540) blommar i juni månad *blå nunneört*. Denna trädgårdsväxt har uppenbart naturaliserat sig i den kustmiljön. Fortsätt söderut, på en strandvall (6354985/1571505) finns *hylan*.

5. Byxelkrok

Blekgul nunneört *Pseudofumaria alba* på stranden

Boken är på 228 sidor i ett behändigt format och kostar bara 150 kr plus porto.

Du kan beställa boken enkelt och billigast direkt från Svenska Botaniska Föreningen (gå in på svenskbotanik.se/butik eller ring 018-471 2891).

Passa samtidigt på att köpa den klassiska "Ölands kärllväxtflora" från 1986 som fortfarande finns i lager. Reapris: 100 kr.

Innehåll

3	Invasionen i SKRÄLLDALEN
på 1850-talet
<i>Olov Oskar Skyttner</i>	28	Svampfynd i några kalkbarrskogar
<i>Tommy Pettersson & Tomas Troschke</i>
10	Invasionen i Skrälldalen 1850 –
1870. Kulturpåverkan i vildmarken,
tolkad i dagens vegetation
<i>Anders Delin 1991</i>	31	Hybriden gråstarr X norskstarr i
Enånger
<i>Anders Delin</i>
17	Årsmöte	35	Vättersos i Kessmansbo
<i>Stefan Olander</i>
18	Fint fynd utefter Nissabäcken
<i>Stefan Olander</i>	36	GÄBS – nu även på facebook
20	Strövtåg bland blomkålssvamp och
andra sevärdheter
<i>Birgitta Hellström</i>	37	Resultat av floraväkteri av mosippa i
Gästrikland
<i>Birgitta Hellström & Tomas Troschke</i>
22	Korta rapporter	41	Ögonpyrola – årets växt 2015
<i>Anders Delin och Björn Wannberg</i>
23	Några spireaarter i Hoforstrakten
<i>Barbro Risberg</i>	43	Ny Ölandsbok

Sumpäggschamp. Foto: Tomas Troschke